

ВІЛЬ БАКІРОВ,

член-кореспондент НАН України, доктор соціологічних наук, завідувач кафедри прикладної соціології, ректор Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна

Підручник, за яким можна навчатися та навчати на сучасному рівні

Черниш Н.Й. Соціологія : Підручник за рейтингово-модульною системою навчання / 5-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2009. — 468 с.

Виступаючи на минулорічних Харківських соціологічних читаннях, професор Н.Черниш згадала пораду, яку дали їй свого часу зарубіжні колеги. Ішлося про першу її поїздку на стажування за кордон (1989 року) і той “культурний шок”, який вона відчула, потрапивши до університетської книжкової крамниці. Довжелезні полиці, вщент заставлені монографіями, підручниками, методичними посібниками з різноманітних соціологічних дисциплін... Що ж обрати? “Обирайте ті книжки, що вже неодноразово перевидавалися”, — порадили Наталії Йосипівні її канадські колеги.

У цій пораді, безумовно, є сенс, адже найчастіше неодноразово тиражуються ті книжки, які мають попит, отримали схвальну оцінку тих, кому вони адресовані. І якщо тільки з цієї точки зору оцінювати підручник самої Н.Черниш, то сам по собі факт публікації вже 5-го видання є свідченням визнання його високої якості.

Якщо порівняти це видання з попередніми (а перше з них, 1986 року, становило шість об’єднаних в один блок тоненьких брошур із конспектами лекцій), то не можна не помітити, з одного боку, послідовного дотримання обраної автором концепції щодо структури навчального курсу із соціології, а з іншого — постійного оновлення його змісту, включення до розгляду найактуальнішої соціологічної проблематики. Так, у рецензованому виданні акцент зроблено на поглибленому аналізі сучасних трансформаційних процесів і явищ за умов глобалізації та творення світового суспільства.

Своєрідним “фірмовим знаком” професора Черниш є від початку вдало знайдена форма подання матеріалу: чудова мова викладу, поєднання високого рівня науковості з доступністю викладення, застосування засобів, що значно полегшують засвоєння навчального матеріалу. Це не лише численні рисунки, схеми, а й дрібний поділ тексту на окремі сюжети, проблеми тощо, назви яких виокремлюються при верстанні.

Не можна не згадати ще про один “фірмовий знак” професора Черниш. В усіх її навчальних виданнях, особливо в останніх, є те, чого так бракує іншим українським та російським підручникам: використання широкого кола публікацій із розглядуваних проблем, причому не тільки вже “канонізованих” в історії соціології класиків, а й сучасних вітчизняних та зарубіжних учених. Важливо й те, що авторка прискіплює дотримуватися норм користування інтелектуальною власністю, завжди посилаючись на авторів тих положень, ідей, що здались їй конструктивними. Зазначу, що, на жаль, це далеко не завжди трапляється у навчальних посібниках.

Однаке перейдімо до головного, того, що робить підручник Н.Черниш принципово відмінним від аналогічних видань. Передусім це його належність до нової генерації підручників, які запроваджують сучасні технології навчання, а саме — за рейтингово-модульною системою та з урахуванням принципів Болонської декларації європейських університетів.

Слід наголосити, що професор Черниш була однією із перших серед тих, хто, маючи досвід викладання у провідних університетах західних країн, сприяв укоріненню новітніх форм організації навчального процесу у ВНЗ України.

Уже у попередній редакції підручника, що був надрукований у 2004 році, тобто тоді, коли рейтингово-модульна система та тестові методики в нас лише почали запроваджувати, ми одержали зразок того, як це треба робити. У дещо вдосконаленій редакції розроблена автором методика контролю засвоєння навчального матеріалу з використанням рейтингової системи обчислення балів за шкалою ECTS представлена і в останньому виданні. На мій погляд, цей творчий доробок конче корисний з усіх точок зору: і як такий, що може бути безпосередньо використаний при атестації тих, хто вивчає соціологію, і як такий, що може бути аналогом при розробленні власної системи оцінювання знань студентів із будь-яких соціологічних дисциплін.

Продовжуючи аналіз принципових відмінностей підручника Н.Черниш, не можна не згадати таку його особливість, яку наші колеги-автори рецензії на попереднє його видання (див.: [Арбеніна, Сокурянська, 2005]) визначили як яскраво виражену україноцентричну спрямованість. Ідеться про прагнення автора не тільки якомога повніше подати основні етапи розвитку української соціології, а й схарактеризувати її сучасний стан.

У передмові до цього розділу авторка чітко визначає своє завдання: спростувати думку тих, хто скептично запитує: “Про яку соціологію в Україні може йтись? Хіба вона існувала? Чим можуть похвалитись українці в галузі соціологічної науки?” (с. 106). На мою думку, ті аргументи і факти, що їх наводить Н.Черниш, аналізуючи витоки української протосоціології та розвиток української соціології у XX і на початку XXI століття, переконливо доводять безпідставність такого скепсису.

Особливий інтерес викликає підрозділ, присвячений огляду праць українських учених в еміграції. Доречно зазначити, що саме завдяки зусиллям професора Наталії Йосипівни та її піонерським розвідкам у цьому напрямі [Черниш, 1994] в науковий обіг було введено багато імен та праць тих українських учених, які доти були мало відомі на своїй батьківщині.

Українські колеги професора Черниш мають бути вдячними за те, що в її особі вони знайшли уважного читача й запевнятого популяризатора їхнього доробку. При висвітленні всіх тем широко використовуються і цитуються праці не тільки тих українських соціологів, хто вже увійшов в історію, а й тих, хто репрезентує сучасний

стан вітчизняної соціологічної науки. Усе це, як справедливо зазначають автори рецензії, на яку я вже посилався, має допомогти українським науковцям позбавитись почуття меншовартості, перебування на узбіччі світової науки.

Україноцентрична спрямованість підручника Н.Черниш виявляється також в обов'язковому включенні в розгляд кожної теми другого та третього розділів, де йдеться про суб'єкти суспільного життя та сфери життєдіяльності соціальних суб'єктів, характеристики ситуації, що склалася в Україні. Це дає змогу перевести теоретичний аналіз розглядуваної проблеми у практичну площину, актуалізувати те соціологічне знання, якого набувають студенти.

Слід зазначити, що, аналізуючи етнонаціональні процеси в сучасній Україні, специфіку соціокультурної ситуації, політичні процеси тощо, професор Черниш уникає суб'єктивізму та проявів ідеологічної ангажованості, що, на мій погляд, дуже важко, але вкрай важливо для підручника із соціології. Запобігти цьому допомагає широке використання статистичних даних і результатів досліджень найавторитетніших соціологічних організацій, як вітчизняних (першою чергою), так і міжнародних.

Ми би могли значно подовжити перелік безперечних позитивних якостей підручника, що рецензується. Але не можна обминути тих проблемних питань, які виникають при ознайомленні з ним. Вони стосуються передусім принципів відбору тем, пропонованих для вивчення, та їх структурування.

Сьогодні соціологія перетворилася на таку розгалужену галузь знання, що розв'язання вказаних проблем становить вкрай складне творче завдання. Воно постає не тільки перед авторами навчальних посібників, які мають дати загальне уявлення про те, що являє собою ця наука, а й перед кожним викладачем цієї дисципліни. Як перші, так і другі розв'язують його, керуючись власною логікою.

Значачу, що аналіз тематики та структури навчальних посібників, пропонованих українським студентам (ідеться про книжки не лише вітчизняних, а й російських, європейських та американських авторів), міг би стати предметом самостійного аналітичного огляду та серйозної наукової дискусії. І мабуть, доцільно її ініціювати.

Але зараз заторкну лише ці питання, які спровоковані ознайомленням із підручником Н.Черниш.

Логіку його структурування авторка обґрунтовує тим уявленням щодо предмета соціології, яке, на її погляд, найбільше відповідає сучасності й водночас дає змогу уникнути принципових суперечностей у розв'язанні цієї проблеми з позицій макрота мікросоціологічних підходів. Н.Черниш пристає до тієї позиції, згідно з якою соціальні спільноти становлять ядро предметної галузі соціології, її центральну ланку (с. 27). Таке розуміння, як вважає авторка, "ставить у центр соціологічного аналізу ключові проблеми суспільства, бо воно є нічим іншим, як організацією різноманітних соціальних спільнот-суб'єктів, створених людьми" (с. 28). Понад те, вона наголошує, що предметом соціології доби глобалізації має бути саме спільнота (локальна чи глобальна), оскільки саме вона "є тією формою організації соціуму, яка найбільше відповідає вимогам, інтересам і прагненням людей у їхньому спільному (суспільному) житті на початку третього тисячоліття" (с. 28).

Із цим твердженням можна сперечатися, але сам задум подати соціологічне бачення суспільства, зосередивши головну увагу на суб'єктах соціального життя та сферах їхньої життєдіяльності, є, безумовно, творчою знахідкою професора Черниш.

На жаль, цей задум не вдалося реалізувати достатньо послідовно. По суті, другий та третій розділи підручника являють собою виклад спеціальних соціологічних теорій. І якщо у другому розділі, справді, йдеться про суб'єкти соціального життя (особистість, сім'ю, молодь та етнонаціональні групи), то розділ, який має назву

“Сфери життєдіяльності соціальних суб’єктів”, представлений такими темами, як “Соціологія культури”, “Соціологія політики”, “Соціологія праці та управління”. При цьому проблема спільнот-суб’єктів майже зникає.

Додам, що, мабуть, тільки спрямованістю наукових інтересів авторки можна пояснити той факт, що предметом свого аналізу вона обрала перелічені вище суб’єкти, обминаючи увагою інші, не менш важливі різновиди спільнот, які можуть претендувати на цей статус у суспільному житті, наприклад соціально-класові угруповання. Питання підстав вибору тем виникає й стосовно структури третього розділу підручника.

Якщо ж абстрагуватися від цих зауважень, які переважно стосуються методології систематизації накопичених соціологією знань та принципів їх добору з урахуванням навчальної мети, то форма викладу кожної теми є майже бездоганною. При огляді кожної зі спеціальних соціологічних теорій обов’язково подаються її ключові поняття та категорії, характеризуються основні проблеми даної галузі соціологічного знання та стан її досліджень. Як правило, завершується викладення теми аналізом сучасних реалій.

Підсумовуючи, зазначу, що теоретична глибина та методична майстерність, яку демонструє підготовлений професором Черниш підручник, дозволяють нам з усією впевненістю вважати: за таким підручником не тільки легко і цікаво, а й необхідно навчатися і навчати.

Література

Арбеніна В., Сокур’янська Л. Яким має бути підручник з соціології для сучасного українського студентства? // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2005. — № 2. — С. 217–220.

Черниш Н.Й. З історії розвитку української соціології на еміграції // Современное общество. — 1994. — № 1. — С. 122–130.